

БОКОВА П.М.

Київський національний лінгвістичний університет

КАЛАМБУР АБО ГРА СЛІВ. ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

Дана стаття присвячена розгляду деяких теоретичних питань дослідження каламбуру. Представлена етимологія слова «каламбур», зокрема, окреслені основні проблеми і особливості перекладу каламбурів. Автором була здійснена спроба розмежувати поняття «каламбур», «гра слів».

Ключові слова: каламбур, гра слів, жарт.

Данная статья посвящена рассмотрению некоторых теоретических оснований исследования каламбура. Представлена этимология слова «каламбур», а также очерчены основные проблемы и особенности перевода каламбуров. Автором предпринята попытка разграничить понятия «каламбур», «игра слов».

Ключевые слова: каламбур, игра слов, шутка.

This article considers some of the theoretical foundations of the study pun. Presents the etymology of the word "pun", and pointed out the major problems and peculiarities of the translation of puns. The author attempts to distinguish between "pun", "a play on words."

Key words: pun, pun joke.

Науковий інтерес до каламбуру в лінгвістиці спостерігається з середини ХХ століття. На той час існувало багато суджень про каламбур як про низький сорт дотепності, «словесной побрякушке», «пустом зубоскальстве», «мишуре словесных острот» [Фролов 1954: 319, 324]. Сучасна парадигма наукових поглядів на каламбур представлена різними концепціями. Каламбур як семантичний і стилістичний феномен розглядався у працях В.В.Виноградова, А.М.Гвоздева, А.І.Єфімова, Б.Ю.Нормана, Є.В.Максименко, А.А.Терещенкова, А.О.Щербіни та інших. Про каламбур як фонетичне та семантико-фонетичне явище, що володіє сенсорними якостями, писав О.І.Усминський. Каламбур як втілення прийомів гри у розмовному мовленні представлений у

працях Є.А.Земської, М.В.Китайгородської, Н.М.Розанової та інших. Незважаючи на різноманітність наукових досліджень, чисельні спроби прояснити природу каламбуру, термін «каламбур» дотепер залишається неоднозначним, єдиного визначення не існує. Крім того, багато питань, пов'язаних з цим явищем, залишається недостатньо розробленими, наприклад когнітивні, психолінгвістичні, лінгвосеміотичні особливості каламбуру, механізми його функціонування в ментальному лексиконі особистості та живій мові. Останнім часом ці питання все більше привертають увагу філологів. Підвищена увага до каламбуру також зумовлена збільшенням його вживання не тільки в різних видах писемних текстів, але й в усному дискурсі. Крім того, питання систематичного аналізу різних видів каламбуру і шляхи їх перекладу досліджені недостатньо повно і всебічно. Все вищезазначене і зумовило **актуальність** даної статті.

Етимологія слова «каламбур» дотепер до кінця не досліджена. Існує багато версій його походження. На думку В.З.Саннікова «ряд исследователей (Д.С. Лихачев, П.Б. Кожерова, А.М. Панченко, Е.П. Ходакова) считает, что прием комического столкновения слов был известен в Древней Руси, он отмечен в шутках скоморохов, в пословицах, поговорках, прибаутках и т. д.» [1:40]. За іншою версією дане поняття пов'язують з назвою міста Калемберга, в якому за часів Лютера жив німецький пастор Вейганд фон Тебен, відомий своїми жартами [2:52]. Одна з версій полягає в тому, що слово «каламбур» з'явилося від імені графа Каланбера або Калемберга з Вестфалії, що жив за часів Людовика XIV, чи паризького аптекаря Каланбура та інші. Існує також припущення, що поняття бере свій початок від італійського висловлення «salato burlare» - жартувати пером. Ще одна оригінальна версія – походження слова від назви каламбурового (або орлиного) дерева, яке привозили з Індії в Європу. Це слово було невдало використано поетом Шерье, який вважав, що крім рифми у вірші нічого не потрібно, і це створило несвідомий комізм у рядках, а пізніше, стало жартівливим афоризмом: Pleurons tous en ce jou / Du bois decalambour (досл. пер.: Будемо плакати дотепер... /

Про каламбурове дерево), знайдене у 1720 р. французьким драматургом Фюзельє [3:77]. Етимологічний словник наводить таке визначення: «Каламбур – французское – calembour (пустые речи, шутки). Распространение в языке слово получило на рубеже XVIII–XIX вв. Оно было заимствовано из французского, который, по всей видимости, является его первоисточником. Буквальное значение слова «каламбур» – «игра слов». Производные: каламбурный, каламбурить» [4:161]. Зважаючи на все вищезазначене, можна зробити висновок про те, що безперечним фактом є французьке походження цього поняття. Загальновідомим є те, що XIX століття вважається епохою величезної популярності французької мови. Саме французькою в цей період говорили і писали у вищому світі Європи, проводились заняття у школах та університетах, а також створювалась більшість наукових праць. Тому такою розповсюдженою є теорія про те, що назва цього лінгвістичного прийому була запозичена у Франції наприкінці XVIII – початок XIX століть.

Переклад каламбурів належить до галузі вузькоспеціальних перекладацьких питань, проте дослідження цієї проблеми на думку А.В.Федорова є принциповим «в практической плоскости по особой трудности задачи, а в плоскости теоретической — по чрезвычайной яркости соотношения между формальной категорией (омонимическое тождество или близость слова) и ее смысловым, в конечном счете образным использованием в контексте» [5:326]. Відомі болгарські лінгвісти С.Влахов і С.Флорін [6] вважають, що буквального перекладу (тобто передачі не тільки змісту але й форми), до якого прагне перекладач при перекладі каламбурів, можна досягти скоріше як виключення; як правило тут не відбувається без втрат. Ось чому перед ним завжди постає основне питання: чим поступитися? Можна передавати зміст відмовившись від гри слів або ж зберегти каламбур за рахунок заміни образу, відхилення від точного значення, ідейного задуму, навіть взагалі зосередитись тільки на грі, повністю абстрагуватись від змісту, треба лише вирішити, що буде найменшим злом. Вирішення цього питання залежить від низки обставин, а саме, в першу чергу від

вимог контексту, головним чином, широкого контексту, а й часто від усього твору в цілому. І лише вже у другу чергу враховуються «каламбурні можливості» мови перекладу у порівнянні з іноземною мовою і лексичні дані власне самих одиниць. Коли перекладач не має можливості шляхом «послівного» каламбуру достатньо чітко передати саме «каламбурність» сполучення, тоді він не перекладає той зворот, який надається автором оригіналу, а створює свою гру слів, що дуже нагадує за тими чи іншими показниками авторський каламбур створений на іншій основі та зовсім іншими засобами. Основними прийомами перекладу каламбурів є: опущення, компенсація і калькування. При прийомі опущення гра слів повністю опускається, переклад тексту на іншу мову здійснюється шляхом простого перекладу. Безумовно, зміни семантичної основи каламбуру мови оригіналу, переклад його змісту у так званій «не каламбурній» формі тягнуть за собою певні втрати. Однак в арсеналі перекладача є надійний засіб їх відшкодування – прийом компенсації, один із засобів досягнення еквівалентності перекладу на рівні всього тексту. Компенсація розглядається як заміна неперекладеного елемента оригіналу аналогічним або іншим елементом, який доповнює втрату інформації і здатним здійснити аналогічний вплив на читача. Калькування – слово або вираз, скопійовані засобами рідної мови з іншої мови, тобто кожна значуща частина оригіналу буквально перекладається і займає в перекладі таке ж місце, як і в оригіналі.

Необхідно зазначити, що в різних типах текстів гра слів функціонує по-різному. В деяких гумористичних оповіданнях, жартах, мініатюрах каламбур може реалізовувати лише функцію гри і мати необразливий характер. Іноді може використовуватись як засіб критики, слугує для вираження негативної оцінки. Одним з найвідоміших прикладів в іспанській мові є історія відомого іспанського письменника Кеведо, який за допомогою каламбуру сказав королеві, що вона шкутильгає: *Entre clavel blanco y la rosa roja, su majestad escoja.* (*Entre clavel blanco y la rosa roja, su majestad es coja.*) Інший відомий каламбур Кеведо: *Ella esclava y él esclavo que quiere hincársele en medio* (*Ella esclava y él es clavo que*

quiere hincársele en medio). Дуже часто каламбури можна зустріти у загадках, як наприклад: *Blanca por dentro, verde por fuera, si quieres que te lo diga, espera (La pera). Oro parece, plata no es (El plátano) Dicen que son de dos, pero sólo son de una (Los dedos). No pienses en otras cosas, que las tienes en el mar, o las ves llegar furiosas, o las ves mansas llegar (Las olas). ¿Os lo creeréis si os lo digo que ésta es su capital? Pero no es ésta, os lo digo, sino ruega y lo sabrás (Oslo y Noruega)*. Відомо, що каламбури створюються завдяки вмілому використанню з метою досягнення комічного ефекту різних співзвучностей, повних і часткових омонімів, паронімів і таких мовних феноменів як полісемія. За звичай складаються з двох компонентів кожний з яких може бути словом або словосполученням. Елементом, який гарантує каламбуру успіх є непередбаченість тієї чи іншої ланки у ланцюгу мовлення, так званий ефект раптовості. Поява кожного елемента у мовленнєвому ланцюжку немов би передбачається всіма попередніми елементами і визначає всі наступні елементи: одночасно або послідовно читач сприймає обидва значення, одне з яких він не очікував. Наприклад: 1. *Desde Irlanda escribe un muchacho a su padre: - Estoy hecho un lio, no aprendo nada de inglés y estoy olvidando el español. Le contesta el padre: - Vuelve inmediatamente antes de que te quedes mudo.* 2. *Una señora pregunta al carpintero: - ¿Me podría hacer una mesita de noche? - Lo siento, señora, de noche no trabajo.* Каламбури також зустрічаються у власних назвах: *Ana Conda / anaconda; Anda Lucía / Andalucía; Aquiles Cuesta Caro / aquí les cuesta caro; Aquiles Mata / aquí les mata; Armando Esteban Quito / armando este banquito; Benito Camela / ven y tócamela / vení, tocámela Casimiro / casi miro; El Doctor Zito / el doctorcito; Elena Morado / el enamorado; Elena Nito / el enanito; Elsa Lami de Milán / el salami de Milán*. Як бачимо, сутність каламбуру полягає у неочікуваному об'єднанні двох несумісних значень в одній фонетичній (графічній) формі. Основними елементами каламбуру є, з одного боку однакове звучання, а з іншого – невідповідність між двома значеннями слів.

Таким чином, зважаючи на все вищезазначене можна отримати загальну уяву про природу каламбуру, проте ще важко визначити межу між поняттями «жарт» - «гра слів» - «каламбур». Широке використання каламбуру диктує необхідність подальшої розробки цього прийому при перекладі з однієї мови на іншу. Тема продовжує залишатись актуальною і в плані дослідження проблеми створення образності перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Санников В. З. Об истории и современном состоянии русской языковой игры // Вопросы языкознания, № 4, 2005. – С. 160. 2. *Литературная энциклопедия*: в 11 т. Т. 5. – М. : Изд-во Ком. акад., 1931. – 784 с. 3. *Всемирное остроумие* : сб. изречений, метких мыслей, острых слов и анекдотов всех времён и народов. – Дубна : Феникс, 1995. – 384 с. 4. Семенов А. В. Этимологический словарь русского языка. – Москва, 2002. – 674 с. 5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. (Лингвистические проблемы). – М. : Изд-дом «Филология три». – 2002. 416 с. 6. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М. : Международные отношения. 1980. – 415 с. 7. Щербина А. А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура). – Киев : Академия наук УССР, 1958. – 68 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. <http://lenguayliteratura.org> 9 www.juegosdepalabras.com/calambur.htm